

L'autonomia i la intensitat del subsòl urbà de Barcelona

Rosina Vinyes

DIAGONAL.27 (2011) | Anàlisi i crítica

L'espai subterrani ha estat permanentment lligat al desenvolupament de les ciutats i ha donat servei a les múltiples necessitats que han anat sorgint al llarg de la història. Actualment, la ciutat contemporània depèn cada cop més del subsòl. Si bé el subsòl és un bé escàs i limitat, avui en dia s'utilitza per a més i més usos sense un ordre de conjunt predeterminat ni un estalvi sostenible d'espai.

L'ocupació del subsòl a les ciutats és una manifestació sincera i bruta de la capacitat tècnica, sense tenir en compte les qüestions d'aparença i altres qüestions que tant influeixen en superfície. En conseqüència, existeix una manera de veure, de representar i de plasmar la ciutat d'avui des d'una òptica diferent, traient a la llum una morfologia urbana subterrània pròpia, diferenciada de la de superfície. El fet que el subsòl urbà, malgrat la seva inqüestionable importància, sigui un tema tan oblidat com important és una motivació en si mateix. Sense subsòl no hi ha ciutat.

El cas d'estudi, Barcelona, no ha estat ni cartografiat ni pensat en la seva globalitat al llarg de la seva història. Això ha provocat l'estat de desordre i confinament actual. A més a més, el fet que sigui una ciutat densa i compacta fa que el subsòl pugui albergar usos que en superfície no tenen l'espai necessari per desenvolupar-se. Per això, l'espai soterrani pren avui un paper protagonista tot reforçant la necessitat d'estudi des d'una visió global, complexa i completa digna de qualsevol estudi en relació a la ciutat.

L'objectiu de la present investigació, que es va defensar com a Projecte de Tesi el setembre del 2009 i que actualment està en procés de créixer per esdevenir Tesi Doctoral, és avançar en el coneixement de la forma i la utilització de l'espai subterrani a la ciutat, i pren Barcelona com a cas d'estudi. Cal entendre les diferents lògiques que rauen en aquesta ocupació per poder intervenir i fixar criteris i estratègies per garantir un bon govern urbà.

Per aquest article s'han volgut destacar dos dels aspectes que estan en estudi i que tenen especial rellevància: l'autonomia i la intensitat del subsòl urbà de Barcelona.

La intensitat urbana del subsòl

Existeix una tendència a una intensitat urbana del subsòl pròpia i diferenciada de la de superfície. Malgrat que, històricament, ha anat lligada amb la de superfície, com en el cas de la plaça Catalunya (fig. 1), en l'actualitat la tendència és canviant. Les noves àrees de centralitat de subsòl segueixen la disponibilitat de sòl en zones menys centrals i responen a la necessitat que té la ciutat contemporània d'ubicar peces servidores de gran mida que, en superfície, representarien un obstacle per al paisatge i el patrimoni urbà.

En el cas d'estudi, aquest fenomen es veu amb claredat al llarg de la ronda de Dalt i del Fòrum. D'una banda, el subsòl del Fòrum (fig. 2) és una intervenció que demostra la seva importància pel que fa a infraestructures de caràcter metropolità. Fruit del soterrament hi ha un gran espai lliure resultant que ha permès la construcció de grans equipaments, centres comercials, edificis hotelers i els respectius aparcaments soterrats per donar-hi servei. Així doncs, aquest cas és paradigmàtic pel que fa a estratègies de la ciutat contemporània que consisteixen a ocupar intensament el subsòl en zones on no hi ha una intensitat urbana acusada en superfície. Cal posar també en relleu que hi ha una tendència creixent a vincular l'espai públic i el subsòl, ja que molts dels usos que se soternen sota els espais públics tenen conseqüències negatives en el disseny de l'espai públic causades pel fet de no pensar en conjunt. Cal pensar la ciutat en tres dimensions i encara més quan és sota l'espai públic.

D'altra banda, en el cas de la Vall d'Hebron – ronda de Dalt, es mostra una altra intervenció en el subsòl que s'està produint al llarg de tota la ronda de Dalt on s'hi ubiquen peces soterrades d'equipaments d'escala de ciutat que no tenen cabuda dins dels teixits urbans. Aquestes peces en superfície pertorbarien la imatge de la ciutat i per la qual cosa el subsòl brinda l'oportunitat de resoldre ambdós temes. Així doncs, els darrers anys, s'han anat succeint diferents intervencions de peces de gran mida i que tenen més impacte en subsòl que en superfície. En aquest cas es tracta d'una cotxera d'autobusos.

Morfologia urbana subterrània

L'estudi de la morfologia urbana investiga els teixits urbans tan sols en superfície. En conseqüència, en l'actualitat, no existeix un coneixement de com és la ciutat en el subsòl i de les diferents especificitats de cada teixit urbà. Per aquest motiu, s'han dibuixat diferents teixits que formen part de l'imaginari de l'urbanista que coneix Barcelona, a fi i efecte de desvetllar certes particularitats i engegar l'estudi de la realitat urbana subterrània.

Gràcies al fet d'estudiar gràficament Barcelona s'han pogut establir relacions entre teixits segons diferents paràmetres com ocupació-intensitat, profunditat, mida, quantitat, diversitat morfològica, usos, tipologia de xarxes; i s'ha detectat que certs teixits que en superfície no tenen res a veure tenen una relació numèrica o formal en subsòl. En conseqüència, s'ha començat a desvetllar la forma urbana del subsòl a Barcelona. A tall d'exemple, el percentatge de la superfície ocupada en el subsòl de plaça Catalunya és la mateixa que en certs àmbits del 22@ (fig. 4).

Fins ara no s'ha realitzat l'àrdua tasca de cartografiar el subsòl de Barcelona amb tota la seva complexitat, sinó que s'han produït reproduccions cartogràfiques sectorials, en les quals cada servei dibuixa la seva presència sense tenir en compte l'entorn, fet indispensable per poder ordenar el territori. A més a més, el subsòl privat no ha estat mai estudiat, ja que al cap i a la fi, els serveis, fins ara, en tenien prou amb el carrer.

Finalment cal esmentar certs aspectes que han estat destacats durant aquest estudi:

- Existeixen lògiques del subsòl que també ajuden a explicar el conjunt de la ciutat. Es tracta de lògiques que no són gens evidents en superfície i que fan que la ciutat prengui directrius estructurants diferents segons si se n'estudien les xarxes gravitatòries, les funcionals o els elements / taques.
- És possible diferenciar amb major claredat que en superfície les motivacions d'intervenció ja que l'ocupació del subsòl és una manifestació sincera i bruta de les necessitats en base a la tècnica, sense tenir en compte qüestions d'aparença o altres qüestions que tan importen en superfície.
- Hi ha una llibertat de disseny que pot permetre qualsevol forma que la tècnica sigui capaç de donar i que permet que l'arquitectura en el subsòl tingui unes regles de joc molt diferents d'en superfície i que, per tant, pugui ser un laboratori molt interessant a explotar.
- Els errors en l'ocupació del subsòl tenen un caràcter difícilment reversible: al subsòl, a diferència de a la superfície, les decisions equivocades rauen ocultes i en conseqüència sense resoldre durant més temps i, per tant, poden arribar a hipotecar el desenvolupament correcte del futur.
- El subsòl té una capacitat acumulativa especial de la memòria de la ciutat. Existeix una capacitat de lectura afegida del passat de la ciutat a través del subsòl.
- La proximitat del pla terra -cota zero- és una propietat intrínseca del subsòl que és motiu de soterrament d'extrema vigència en l'actualitat. Si bé la idea d'usar el subsòl per a sanejament i transport va ser innovadora fa un segle, ara el subsòl assegura també funcions "nobles", com teatres, museus, biblioteques, centres d'oci, etc. La facilitat d'accés i l'interès que suscita el fregament que existeix entre el subsòl i la superfície fa que les primeres plantes subterrànies es converteixin en una segona planta baixa i per tant assoleixin la capacitat d'atraure la vitalitat del carrer.

En definitiva, el subsòl urbanístic de Barcelona és un dels fenòmens urbans menys estudiats al llarg de la història d'aquesta ciutat i hi ha un elevat potencial gens menyspreable que hauria de ser objecte del debat urbanístic de la ciutat. El fet de continuar amb l'avenç de l'estudi del subsòl permetrà plantejar a temps i amb el rigor necessari certs aspectes i gestionar la ciutat en conseqüència. La ciutat ha de ser planificada avançant-se al futur i la millor manera de fer-ho és construint-lo a partir del present. Aquesta construcció, per tal de ser completa i conseqüent, hauria de tenir molt en compte el subsòl i donar-li el valor que es mereix.